

SECȚIUNEA II: SOCIETATEA

Cap. I: Costumul

§ 79. IMBRĂCĂMINTEA BOIERILOR. — Costumul Domnului și al Dómnului, al boierilor și al cocónelor din epoca fanariotă era aprópe exclusiv turcesc ca și modul lor de trai¹⁾. Mai toți boierii mergeau la Constantinopole nu atât pentru instrucțiunea lor cât pentru însușirea manierelor și a bon-tonului oriental²⁾.

Pe atunci erau la modă veștmintele largi și flotante: șalvari, albi sau roșii (purtăți de boieri

¹⁾ Bauer, 232: Les Valaques ont pris beaucoup de choses des Turcs leurs maîtres; ils s'habillent et vivent à peu près à leur manière... leurs maisons et demeures sont aussi bâties et arrangées à la turque, surtout celles des grands et des gens à leur aise... Les Valaques cachent le sexe ainsi que les Turcs. Les grands, les courtisans et les gens riches imitent entièrement les Turcs et leur ressemblent parfaitement, à la différence près que la religion peut mettre entre deux peuples.

Del Chiaro, 29: L'abito de' Valachi e totalmente lo stesso con quello de' Turchi, eccettuatone il berettone, che è alla usanza polacca... Il vestir delle donne è un misto di abito alla greca e alla turchesca, ma no col viso coperto.

Cf. Bandinus, 310: Vestes portant (Moldavi) more turcarum ad talos usque dependentes, uti etiam aliae nationes orientales.

Fotino III, 138: Boierii imităză cu deosebire pe Otomani atât la îmbrăcăminte cât și la împodobirea caselor, la mese, la mulțimea bucatelor, la ceremonii, la rânduiele, la mulțimea slugilor, la lux și la alte multe.

²⁾ Langeron, 75: Constantinople donne le ton à Jassy, comme Paris à la province, et les modes y arrivent encore plutôt.

și de cocóne) saú ciacșirí adică șalvarí mai lungí; și mai ales caftanul din stofe diferite după rang și purtat de la Vodă până la ultimul curtén.

Peste cămașa de borangic, saú și peste ilic, boierul punea anteriul (adoptat și de cocóne), haină cu mâneci lungí și cu marginí flotante, încheiată cu copeí carí țineaú locul nasturilor și butonierelor; d'asupra anteriului, după ce se încingea cu taclitul, punea (la sêrbătorí) binișul, altă haină cu mânicele despicate și îmblănită pe de marginí, saú (obiceiuit) giubéua de postav blănit cu brațele largí și scurte (binișul și giubéua făceaú parte și din costumul cocónelor).

O haină boierescă de paradă era dulama, vestmîntul de gală al ienicerilor, purtat odinióră de eroii sêrbí și de magnații ungurí.

Vara boierul purta fermenea și iarna haine blănite, ca contoș și cubur. Mantaua militară se numia capot, iar cepchenul era o haină asemenea dulamei.

Șalul de lână fórte fină, în forma unui pătrat lung și brodat de jur împrejur cu fire de lână colorată, servia bărbaților de brîu și femeilor de brobódă. Domnul purta la brîu, ca vizirí și pașí, un hanger de aur împodobit cu diamante; iar Dómna și domnițele, ca Sultanele și cadînele, un hanger mai mic ornat cu briliante¹⁾.

Vestmintele de onóre, date de Sultan înalților dignitari în semn de favóre, au fost desființate în Turcia la 1837; la noi, caftanul a dis-

¹⁾ Orășanu I, 19 (despre costumul boierilor din trecut):

Purta în cap islicul, calpacul, gugiumanul,
Binișul și giubéua, șalvarii și caftanul,
Taclitul, șalul, meșii, papuci și fermenea,
Și anteriul mândru de șam-șamalagea.
Tarabulusul falnic cu ciucuri de mătase,
Cu fesul tras pe céfă, cu cefe de tot rase...

părut, odată cu însemnarea-I onorifică, pe la 1850.

§ 80. COAFURA LOR. — Acoperemîntul capului îmbrăca forme tot atât de variate. Turbanul care, ca semn distinctiv al națiunii dominante, nu putea fi purtat de nemusulmanî, a fost înlocuit cu căciulî carî de carî mai înalte și mai mari¹⁾: cuca și caucul, ambele împrumutate de la ienicerî pe ale căror morminte se mai vede reprezentat în piatră cel din urmă, un fel de bonet-turban oval cu dungî verđî și negre; cuca era rezervată Domnului, iar caucul mai ales clasei neguțătorescî.

Dar mai ales *ișlicul*, căciulă pătrată și îmblănită asemenea unui baret (*ișlicul* domnesc de samur purta și numele de „gugiuman“) și *calpacul*, căciulă enormă de cel puțin 5 piciore în circumferență, din câte 7—8 piei negre de miel jupuiți înainte de nascere (oile îngreunate se junghiaŭ spre a obține pielea mielului din pân-

¹⁾ Hammer V, 23: La coiffure est considérée comme une chose fort importante en Orient où elle marque la différence des rangs, des emplois et des ordres religieux. Sous Souleïman les turbans et les habits furent soumis à des règles rigoureuses; le turban du Sultan (*selimi*) était de forme élevée et ornée de deux plumes de héron; celui des vizirs, large à la base, était couronné à la partie supérieure par une large bande d'or (*kalevi*), celui des autres grands fonctionnaires de la cour était en forme cylindrique (*mudjeveze*). Les oulémas ou les légistes portaient une espèce de bourrelet (*khorasani*); les gardes du corps de l'intérieur du palais un bonnet brodé d'or (*uskuf*); les gardes de l'extérieur ou bostandjis, un bonnet (*bareta*), dont l'extrémité de derrière descendait sur les épaules. Les officiers des janissaires avaient un bonnet en forme de casque et garni de plumes (*kouka*); les simples janissaires, un bonnet de feutre (*keçe*); dans les classes ordinaires, on portait un turban de fantaisie (*perischani*), un simple turban (*dulbend*) ou un schall (*schemle*), négligemment tourné autour de la tête. — Cf. Filimon, 138: Ișlicul cu 4 colțuri al marelui terzibașa părea că reclamă prioritatea nobleței asupra căciulei de cazaciŭ a cojocarului subțire, care la rîndul ei părea că desprețuește căciula cu rotă a bogasierului și calpacul de blană al arménului ibrișimgiŭ.

tecele mă-se). Calpacul Domnului, asemenea celui al Hanului, era de postav galben imblănit cu jder în partea-i de jos. Boierii purtau și ei calpace mari în formă de balon cu fundul roșu, pe când fundul la calpacul Domnului și al beizadelelor era alb (o diferență de etichetă strict observată). Și de orice rangul boierului se măsura după mărimea calpacului ce purta, aceste căciuli deveneau un lux împovărat din toate punctele de vedere ¹⁾.

Sub ișlic, boierul purta tichie sau fes, scufie cilindrică din postav roșu cu un moț alb de mătăse în vîrf: el se punea pe creștetul capului ras în formă circulară ca la Turci ²⁾. Scufia de nopte se numia ghigelic.

Turbanele și coafurile înalte (calpace, cauce, ișlice) au dispărut cu totul în Turcia în prima jumătate a secolului nostru, fiind înlocuite cu micul fes ce persistă și astăzi. La noi, după adoptarea fesului exclusiv, acesta dispăru la rîndul său odată cu întregul costum oriental, nu însă înainte de a fi fost purtat cîtva timp de lăutari și persistă până astăzi la țărancele bătrâne din județele de-a lungul Dunării.

§ 81. ÎNCĂLȚĂMINTEA LOR. — Încălțămîntea cea mai obișnuită a boierilor era, peste ciorapi scurți, papuci țuguiați și garnisiți pe dinăuntru cu piele galbenă (la Domn cu postav roșu) sau cu *meși*, cizmulițe din piele foarte fină care veniau până la glesne și erau cusuți de ciacșiri. Înainte de

¹⁾ Zallony, 49: On pense combien cette présomption doit accroître l'ampleur des coiffures; aussi ce n'est point exagérer que de dire qu'ils en aient de telles qui empêchent un boyar d'admettre un ami à côté de lui dans sa voiture.

²⁾ Cf. Paul din Alep (II, 111): Toți Românii și toți Cazacii își rad capetele, lăsând numai d'asupra frunții un moțoc care cade pe ochi...

a intra în casă, său și jos lângă divan, vizitatorul își lăsa papucii și se presenta numai în meși.

La vreme rea, boierul pune sub papuci terlici, nisce pantofi de postav, său peste papuci imeni, pantofi de marochin galben; iar când călăria (ca să facă o vizită său se ducea la Divan), încălța peste șalvarî cizme roșii său galbene de saftian, largi și scurte. La locul de destinațiune, feciorul îi trăgea cizmele și-i pune o pereche de papuci în picióre.

§ 82. IMBRĂCĂMINTEA COCÓNELOR. — Costumul femeilor nu diferia esențial de al bărbaților. Și ele purtau șalvarî, dar mai fini de catifea său gianfes, un ilic său pieptar mic și o fermenea său camisol de atlaz, peste care îmbrăcau un anterior mai lung ca la bărbați și d'asupra feregeua, o mantilă de vară din stofă ușoră; iarna, puneau peste biniș o giubea lungă (numită și ghiordie) cu mâneci de zof său și o malotea de cacom, haină foarte scumpă, lungă până la pământ și imblănită în jurul gâtului (iacă) și pe marginea dinainte.

Ca și bărbații, cocónele purtau coafuri foarte înalte, garnisite cu fuli de diamant, rubin, smaragd. Cele mai în vîrstă purtau fes alb și testemel cu bibiluri.

Turbanele, interzise boierilor, damele tinere le obicînuiau mai înalte și stînd drept în jos (iar nu înclinate ca la Turci), așa-numitele sarice. Dar mai des ele purtau, ca și Dómnă, işlice său căciulă late de samur orîjder, în vîrful cărora strălucia surguciul ca un buchet cu cotorul împodobit cu pietre scumpe: acest panaș înalt înconjurat cu diamante orna și işlicul lui Vodă, o prerogativă rezervată suveranității.

Femeile 'și acoperiaŭ capul cu diferite brobóde, mai fine saŭ mai gróse după anotimp, marames de borangic și de tulpan și șaluri scumpe, avênd totdeodată, în loc de basmale cari serviaŭ bărbaților de batiste, gevrele împodobite cu flori și brodate cu mêtase și fir.

În picioare, cocónele, pe lângă papuci încălțați peste meși, purtaŭ *conduri*, nisce sandale cu tocuri înalte, cusute cu fir și încrustate cu sîdef.

§ 83. SULEMENIREA. — Acest costum cu totul oriental durâ până la 1821, când se făcu o adevărată revoluțiune în îmbrăcămîntea cocónelor noastre, cari adoptară atunci portul europén, pe când boierii continuară încă câteva decenii a obicinui costumul turcesc.

Contele de Langeron, care descrie acéstă repede transformare a toaletei damelor române după 1821, adaogă într'o notă din 1827: „Il n'y a que le fard auquel elles n'ont voulu jamais renoncer; leur visage est peint de toutes les couleurs“.

Dresul feței era o modă eminemente orientală și adînc înrădăcinată în tóte clasele societății. O dómna pe atunci nu se credea destul de grațiosă până nu-și supunea figura unei adevărate operațiuni chimice: ea'și sulemenia fața cu alb și roșu, împodobind'o cu benghiuri din plasturi negre, își colora în negru genele și sprîncenele cu gogoși de ristic, își roșiă jumătatea unghiilor; iar cocónele cele bălaie 'și vopsiaŭ pèrul în negru cu un fel de praf numit *canà*, cu care și boierii 'și căniaŭ barba, ca să arate mai viguroși (o apucătură iarăși proprie Orientului). O femeie ast-fel dichisită aducea fòrte mult cu actrițele din timpul nostru¹⁾.

¹⁾ Boué II, 197: Aussi comme nos actrices, mainte dame turque,

Cât de răspândit era sulimanul, o atestă Sulzer (II, 382), care observă cu oarecare exagerare, că abia s'ar găsi în cele 4 provincii ale Daciei o țarancă, care să nu se sulemenască la epoce anumite, mai ales în vremea peștitului, și acesta cu colorii din plante pe cari însăși le prepară. El adaogă că cocónele mai în vîrstă covîrșiau în această privință pe fetele de rînd și pe femeile cele tinere „căci la țărani babele nu se sulemenesc, la boierii însă din potrivă: domnișóra n'are nevoie de suliman, căci e așa de bine ferită de privirea unui bărbat, în cât nu se duce nici macar la biserică; din contra, mama trecută de 50 își drege nu numai pieptul, obrajii, sprîncenele și genele, fruntea și totă fața până îndărătul urechilor, ci și noițele și sfîrcurile țitelor, și anume genele și sprîncenele negru, iar restul cu alb și roșu.“

Ăcestă apucătură este mai ales orientală, cu toate că ea era tot așa de răspândită la femeile grece și romane. Grecóicele vechi, ca și cele de astăzi, întrebuintău sulimanul, stubeciul și rumenele, își înnegriau sprîncenele și-'și colorau unghiile cu roșu... Vopsirea unghiilor cu roșu din suc frunzelor *Lausonie* se vede deja pe vechile picturi și mumii egiptene.

La noi sulemenirea pòte fi și astăzi urmărită în toate clasele societății și în deosebi persistă ea printre mahalagióice.

vue de loin, paraît trop belle, mais en approchant de trop près, le talisman tombe de la manière la plus mortifiante. — Ibid. 193: Une originalité des orientaux, découlant du Coran, c'est de vouloir à toute force, pour paraître forts, avoir tous des cheveux noirs; aussi, vieux comme jeunes, ceux qui ne les ont que d'un châtain trop clair se le teignent de manière qu'il faut y regarder à deux fois avant de croire à la réalité de la couleur des barbes ou des moustaches.

Poesia populară o cunósce și o amintesce la diferite ocasiuni.

Despre o țarancă nevastă, balada „Badiul“ (Alexandri, 125):

Bădulésa mea frumósă...
Mergi degrabă 'n cea casă :
Pune fața la ghilélă,
Buze moi la rumenélă
Și sprîncene la cernélă...
Unghiile la ghilélă.

Despre o țarancă fată mare, într'o colină (Teodorescu, 88):

Iar cutare fată mare
Cu cefița pe spinare
Băga fața la nălbélă,
Buze moi la rumenélă,
Sprîncenele la negrélă :
Și de horă se gătia,
Și la horă se ducea.

Despre o babă, Moș Ionică în jocul păpușilor (Ibidem, 132):

Cere mai cu inimă, babo. cere.
Că 'ți trebuie ristic pentru sprîncene...
Îți mai trebuie câte un ban,
Ca să-ți cumperi suliman:...
Cere, că-ți trebuie o leiță
Pentru foiță...

Despre o mahalagióică (Marion, 152):

Sămbăta a sosit. Cumětra Luxița și-a făcut dualeta de la nămieđi. E numa murse pe obraz și olmanu 'i stă cât deștul pe față. Și-a făcut pěrul creț în frunte, care îi șade ca un pămătuț zbirlit și și-a îmbinat sprîncenele cu petiță. A dat pe ici pe colo și cu foiță, scîi așa ca să bată mai bine la ochi, nu de alt-ceva.

Despre coconite (Alexandri, Teatru, 438):

[Chirița... fetelor]: Veniți încóci de grabă să vă pun puțintel roșu... ia așa; să fiți mai înbobocite... și ceva benghiuri...

Cronicarul Neculce pomenesce deja despre obiceiul sulemenirii prin clasa de jos a populațiunii moldovene (II, 225): „Dómna lui Dumi-

traşcu-Vodă era la Țarigrad, iară el aice își luase o fată a unei rachierite, de pe Podul Vechiū, anume Arhipóie, iar pre fată o chema Anița și era ȋitórea lui Dumitraşco-Vodă. Și o purta în vedelă între tótă boierimea și o ȋinea în brațe de o săruta, și o purta în sălbī de galbenī și cu haine de șahmarand, și cu șlic de sobol și cu multe odóre împodobită; și era tînără și frumósă, și plină de suliman ca o fată de rachierită. Și o trimetea cu careta domnescă, cu siimenī și cu vornicī și cu comiși, ȋiua amiadă-ȋi mare, pe uliță, la feredeū și pe la mânăstirī, și pe la vii și primblări, și făcea și pre boieri de-’și trimeteaū giupânesele cu dînsa“.

§ 84. BLĂNURI. — Partea cea mai însemnată a costumului nobil din acel timp era blănurile, carī constituiaū bogăȋia garderobei domnescī și boierescī. Preȋurile lor variaū după colórea, calitatea și lungimea părului: partea de la picióre se numia „paceă“, iar cea de la pânȋece „nafeă“.

Blănurile cele mai scumpe eraū: cacomul, singépul alb sau negru, ȋderul, vulpea albă și négră, mai ales samurul, cea mai nobilă dintre tóte, ce se purta obicinuit iarna, pe când cele dintâi eraū rezervate pentru primăvara și tómnă.

Vulpea négră de Siberia era cea mai scumpă din aceste blănuri: era rezervată Sultanului, care o dăruia apoi marelui Vizir sau altui dignitar înalt în semn de cea mai mare favóre sau ca recompensă pentru un serviciū însemnat. Duca-Vodă și-a scăpat viaȋa prin o blană de vulpe négră „fórtē bună și de mare preȋ“ (Amiras III, 103), ce o trimise în dar Sultanului, „care i-a prea plăcut și a scăpat de mórte“.

Samurul era rezervat înalȋilor dignitari ca Marele Vizir, Muftiul, Pașiī etc. Din samur eraū

și calpacele Domnilor și ale marilor boieri (Vornic, Comis etc.), așa-numitul „samur-calpac“: „Când Grigorie-Vodă auzi mers de și-a luat diuă bună de la Vizirul (Amiras III, 156), l'a îmbrăcat cu blană de sobol, care numai Pașii cei cu 3 tuiuri iaă blana aceea“.

Imbrăcarea cu caftane și cu blane, din partea Domnului său a unui Pașă, se făcea după regulile unui ceremonial strict și după o građaune fixată¹⁾.

Ast-fel Gheorgache III, 332: „Iară cu o di mai înainte de purcederea Pașei, aflându-se Domnul la Frumósa, după ce l-a chemat Pașa la cafè, ședënd și óreși-ce la voróvă, pe urmă l-a îmbrăcat și cu blană de samur și pe Beizadè fratele Domnului cu cherachè, pe Divan-Efendisi cu cubur cu sîngép, iar pe vel Postelnic l'a îmbrăcat cu cubur cu cacom, cum și pe alții din boierii cari auzi fost orînduiți asupra trebilor, încă i-a îmbrăcat, pe alții cu blane și pe alții cu benișuri, pe fie-care după cum a vrut, mulțămind și Domnul pe Pașa cu cele ce s'a cã-đut, și pe cãt auzi fost prin putință“.

Pe fie-care an veniaă primăvara neguțatorii cazacii, cari aduceau din Rusia scumpele blănuri de Mosc. Garderoba boierilor era bine provăđută, cãci iarna îmbrăcau 2 sau 3 blăni în același timp. Purtarea acestor blănuri era mai

¹⁾ Cf. d'Ohsson VII, 199 și Hammer XIV, 44: La forme des pelisses d'État avait été réglée avec la même sévérité minutieuse que celle des turbans: la *kapaniça* en étoffe d'or ou d'argent et bordée par devant et par derrière de fourrure de zibeline noire, était portée, dans les circonstances extraordinaires, par le Sultan, les princes, le grand Vizir et autres vizirs, comme par exemple les gendres du Sultan; les pelisses d'État des seigneurs de la chambre s'appelaient *erkian kurki*, celles à larges manches étaient nommées *feradj*; la pelisse de dessus (*ous thurk*) était affectée aux grands dignitaires de l'État.

mult o fală ¹⁾ de cât o necesitate, de aceea ele nu lipsiaŭ nici în timpul cald al anuluŭ.

§ 85. LUXUL. — O asemenea garderobă putea să conŭie o întrégă avere: ea se putea ridica la 150000 de francŭ și mai bine ²⁾.

Luxul boierilor din acel timp atrăgea atenŭinea monarhilor și a societăŭii elegante din Occident. Postelnicul Caliarchi, boier moldovén, ajungând să trăiască la Petersburg sub Alexandru I, Țarul nu putea să-ŭ admire îndeajuns costumul ce purta în tóte ȝilele, așa că de multe orŭ întâlnindu-l la preumblare, îl opria în drum, ca să-ŭ vadă de aprópe și să-ŭ numere blânila scumpe ce purta în acea ȝi ³⁾.

Tot ast-fel îmbrăcăminteaa elegantă și scumpă a marelui Ban Enăchiŭă Văcărescu excita admiraŭiunea Curŭii din Viena: „Intr'acéstă séră Prinŭipul Kaunitz găsŭi pricină a-mŭ lăuda blanele de samur cu care eram eŭ îmbrăcat, căci obicŭ-

¹⁾ Boué II, 186: C'est une vraie charge de comédie que de voir deshabiller certains musulmans avec leurs 3 ou 4 gilets ou vestes, car souvent un homme très fluet sort enfin de cette masse qui avait l'air de vêtir un colosse.

²⁾ Zallony, 50: Le luxe est une de plus chères jouissances des boyards indigènes: leur mise est généralement d'une grande richesse, il existe chez eux des garde-robes qui représentent un capital effectif de 150000 fr., il en est d'autres qui le surpassent.

Cf. d'Ohsson IV, 137: La moindre fourrure de zibeline coûte 1200 ou 1500 livres; une infinité de dames et des seigneurs en ont dont le prix est de 5000 ou de 6000 livres, les plus belles valent 10000, 15000 et 20000 livres, et il n'est pas rare de trouver dans les garde-robes des seigneurs 8, 10 et même 12 de ces fourrures.

Hammer (XIII, 367—370) reproduce preŭul blânurilor de la 1700: un spate de samur (*sirt*), prima calitate, 1000 lei vechŭ, a doua calitate 800, a treia calitate 700, a patra 500; apoi un spate de samur (*kafa*) 12 bucăŭi de prima calitate 600 lei, picioré de samur (*pača*) 120 bucăŭi de prima calitate 120 lei, códe de samur (*koiruk*) 120 de bucăŭi 1000 lei, apoi ris de Anadol 72 bucăŭi de prima calitate 450 lei, vulpe de Rusia (*Moskov nafesi*) 20 bucăŭi 45 lei, vulpe de Valachia (*Iflak nafesi*) 21 bucăŭi 18 lei, vulpe albă (*karsak nafesi*) 32 bucăŭi 24 lei etc.

³⁾ Drăghici, *Istoria Moldovei* II, 47.

nuesc Evropei să arate la aceste o simplită și la ómenií acei ce-í vėd íntăiú, și pe mine la acéstă asamblè mă descinsese damele și de brîu pentru ca să-mí vadă șalul...“¹⁾).

O blană de miel pentru calpacul domnesc costa 150 de fioriní, iar una négră, când calpacul era de samur, costa de 10 orí mai scump²⁾. Surguciul saú roseta de diamante la íșlicul lui Brâncovénu se evalua 35000—40000 de reali³⁾. Vasile-Vodă avea, între alte bogățií, și 35 blăni de samur, dintre carí una făcută pentru sərbătórea Pascelor, cusută tótă în aur și împodobită cu pietre scumpe, costa vr'o 35000 de galbení⁴⁾.

Imbrăcămintea unui boier, afară de scule, costa, încă pe la 1820, trei până la patru mii de francí⁵⁾).

Deja Grigorie Ghica-Vodă, îngrijat de acéstă pornire a boierilor către un lux exagerat, a recurs spre a-í pune capėt la o măsură originală, raportată de Enache Kogălnicénu (III, 251) sub anul 1764: „Vėdėnd Domnul aice în Iași o mândrie la pămíntení, purtând fiesce-care cumășuri scumpe și blane, care nu era fiesce-care harnic de agonisire după straiete ce purta. Și sta Domnul de gândia ce agonisită póte ca să le dee, ca să cuprindă cheltuiala lor, și nu putea găsi cu gândul Măriei sale, și cunoscea că se sting cu straiete lor și a femeilor, și sta de se mira ce va face. Socotia ca să dee poroncă să nu pórtē fiesce-ce straiete; dară iară se lăsa, căci puteaú ca să nu ție acea poroncă în samă, și

¹⁾ *Tesaur* II, 289.

²⁾ Reicevich, 29.

³⁾ Del Chiaro, 102.

⁴⁾ Paul din Alep II, 85.

⁵⁾ Recordon, 82.

apoi trebuia să se pedepsască și să se arăte Domnul rău către norod.

„Dară socoti Domnul mai pe urmă și și-a făcut singur Măria sa un rînd de straie de postav libadè și giubè, și într'o ȃi fără de veste aș eșit îmbrăcat cu ele la Divan. Care într'aceiași ȃi, vȃdȃnd ómenii Măriei sale, s'aș rușinat cu toții; căci luase și ei óre-care învățatură de la pămîntenii, și așa peste două-trei ȃile aș început și ei fiesce-care a pune libadele de postav și giubele. Aceste vȃdȃnd boierii pămîntenii, aș început și ei a-ș face; și așa în scurtă vreme s'aș ridicat acea cheltuială nebunescă a straielelor, neȃdicȃnd Domnul nimȃruș nimică; încă mulțămia Domnului că aș făcut una ca acȃsta, căci mulți rȃmăsesse sȃracii, ales din cei ce erau în-surați“¹⁾.

Luxul cocónelor era încă și mai mare și consta mai ales în giuvaeruri de tot felul: cercei, brățări, ghiordane și paftale de aur sau de argint, de mȃrgăritare și pietre scumpe. Gȃtul și urechile erau încărcate cu scumpeturi și degetele tóte, chiar și policarul, cu inele de diamant.

O femeie nobilă, în costumul ei de gală, purta pe corpul ei o valóre de 20000 pȃnă la 30000 de lei vechi, spre a nu mai vorbi de samurul și de cele-lalte blȃni scumpe cari puteau să coste

¹⁾ Într'un cas analog, Turcul era mai expeditiv. Cf. Hammer XVI, 63: Moustafa III tenait toujours une main ferme à l'exécution des édits qu'il avait rendus contre le luxe des vêtements; il le renouvela vers ce temps (1760) en menaçant de la bastonnade tout homme appartenant aux classes inférieures qui oserait porter des fourrures de lynx ou d'hermine... Le même esprit de minutie présida à l'ordonnance que le Sultan rendit contre le luxe des riches étoffes de Venise qui s'était introduit depuis quelque temps et que les grands dignitaires avaient pris coutume d'offrir en présents à la place de celles fabriquées à Constantinople.

3 până la 4 pungi¹⁾). Prețul cel mai mic al unui șal de Iran sau Persia era de 2500 franci și o malotea obișnuită putea să coste până la 500 de lei vechi²⁾).

§ 86. STOFE. — Stofele aduse din Constantinople nu erau mai puțin scumpe și variate. Ele erau de mătase ori catifea, de fir și de bum-bac, sadea sau lucrata în aur și în argint.

Ast-fel: alagea de Halep, de Misir și de Șam (șamalagea), atlaz de Florența, basma și cit de Tocat, borangic de Brusa, de unde se aduceau asemenea cutniile și tulpanurile; camo-has de Veneția, ghermesut de Alep, giar de India, harea de Chio, hataia de Florența, șaiu de Angora sau enghiur-șal, șalurile scumpe de Iran și Cașmir, sandal de Veneția etc.

Apoi stofele scumpe sau cumasuri numite agabaniu, bogasiu, buhur, calemcheriu, ciatmă, diba, filaliu, giamfes, helaliu, lavdan, musul, șah-mara, șarvana, selimie, serasir (frenghie), sevaiu, taftă, zarpa, zof.

Dionisie Eclesiarchul vorbind de ieftinătatea mărfurilor sub Alex. Ipsilant al Munteniei, în 1775, pomenesce următoarele stofe (II, 166): Postavul de Englitera bun era cotu 3 lei, saita 7 lei cotu, șaiu 4 lei și jumătate, tropaor 2 lei și jumătate, postav mai de jos 2 zloți și un leu cotu, șamalageua de cele bune 10 lei sau 12, mai jos 8 lei, ghermesut 1 leu cotu, mult 50 parale cotu, nețelele de vulpe perechea 22 lei pe

¹⁾ Sulzer II, 378 și Wolf II, 262.

Cf. d'Ohsson IV, 145: Le luxe est quelquefois si exagéré chez les femmes, qu'elles portent 5 ou 6 bagues à la fois: tous les doigts en sont garnis, même le pouce.

Bandinus, 310: Annulis, torquibus, armillis gemmarum et unum valore pretiosis nobiliores feminae et virgines utuntur...

²⁾ Ca element de comparație se poate utiliza capitolele corespunzătoare din opera lui Friedländer, *Civilisation et mœurs romaines du règne d'Auguste à la fin des Antonins*. Paris, 1865-1874, livre VIII (vol. III, p. 1-163): le luxe romain.

ales, vulpile era una 1 leu și altele toate celea erau ieftine.

Iar sub anul 1815 (p. 224) notă, din contră, enorma lor scumpire: alagăua prăstă 12 lei, șamalagăua 25 lei și 30 lei bucata, postavu tropaor 10 lei cotu, șaiu 16 lei cotu, saita 24, asemenea și bumbac, astar, ibrișim și găitanurile, încă și ghermesuturile, toate celea s'a suit la preț întreit și înșeptit.

E curios că pe când în totă Turcia nu era o singură manufactură de postav ¹⁾, Grigorie Ghica-Vodă înființase una cu destul succes, cum povestesc En. Kogălnicenu (III, 252): „chirhana, adică postăvărie... au făcut și o bală de postav prea frumoasă de au trimis-o la Impărăție la Sultanul Mustafa peșcheș, ca să vadă ce odor s'au făcut acestui pământ“.

Cap. II : Nutrimenul

§ 87. MÂNCĂRILE.— Nutrimenul acestei societăți sedentare era de o excesivă abundență și varietate, dar confortul tot așa de primiv ca și mobilierul.

Mâncările, foarte numeroase și picante, 15 până la 20 și (la ziafeturi sau zevchiuri) chiar 30 de feluri, se succedau repede, aduse fiind de servitori pe tablale, pe când mesenii ședeau turcesce pe divan lângă o mesciără rotundă cu picioarele scurte (sofra), sau la Curte grupați în jurul unei mese propriu-dise. Numai ciorba și pilaful, cu care începea și se sfârșia orî-ce masă, se mâncau cu linguri (mai ales de lemn), celelalte mâncări se lua cu degetele din castron. Fripturile se aduceau tăiate în felii dispensând

¹⁾ d'Obsson IV, 228.

ast-fel de cuțite și de furculițe: la Curte, puiul, fiert saū fript, era mai întâi rupt cu vârful degetelor de către marele Postelnic și apoi oferit Domnului și celorlalți óspeți cari îl mâncaū cu mâinile. Bucatele se aduceaū pe talere de porțelan, farfuriī, saū la Curte și de argint. Domnul saū stăpânul casei întingea mai întâi lingura-I în compot și apoi era urmat de ceilalți mesenī.

Când Domnul se punea la masă, meterhaneua executa diferite cântece; sunetul tobelor și trîmbițelor era semnalul pentru aducerea bucatelor.

Masa domnăscă se termina la ora 1 după amiazi, odată cu ciubucul și caféua, după care Vodă se da odihnei până la ora 5.

Iată câteva notițe istorice relative le ospetele domnescē extrase din călătoria archidiaconului Macarie la Curțile lui Vasile Lupu și Matei-Basarab.

Despre luxul și belșugul meselor domnescē (II, 70): Banchetul fu sumptuos și servit cu o așa abundență, în cât vinul și mâncările ar fi ajuns pentru a sătura o mie de ómeni, ceea ce se întîmplă la tóte mesele urmate după publica asistare a Beifului la o liturghie.

Despre un banchet dat la palatul lui Vasile-Lupu (II, 71): Când se aduceaū bucatele de la cuhnie, băteaū tobe, sunaū fluere și trîmbițe, și bucuria festivă era fórtē mare, Banchetul și musica turcăscă nu încetară până séra, când ne am întors acasă...

Despre altul dat în Tîrgoviște la Curtea lui Matei-Basarab (II, 90): De câte ori se aducea un serviciū cu bucate de la cuhnie în refectoriū, băteaū tobele, sunaū trîmbițele și se auđia ascuțitul țipēt al fluierelor. De câte ori bea Beiul, sunaū iarăși trîmbițele și se descărcaū trei tunuri, de se cutremurā chiar pămîntul¹⁾.

¹⁾ Cf. Cantemir, *Moldova*, 95: Parata esse fercula tubarum tympanorumque strepitus indicat.

După ciorba (precedată mai ales la dejun de mezeluri, icre sau sardele) veniau tocanele foarte gustoase și care forma accesoriile ori-cărui prânz: bucățele de carne fierte în untură și drese cu piper sau căței de usturoi (tocana din carne de oie se numia capama, iar cea cu măcriș și mirodenii musaca).

Dintre legume se obișnuiau mai ales pătlăgelele vinete și bamele, pe lângă fasolea și varza care formeză până astăzi temeiul bucătăriei orientale. După friptura de pasere, de miel sau de berbece, se aduceau cocolose de carne numite sarmale sau chiftele (după cum erau sau nu înfășate în foi de viță), urmate de compoturi, mai ales de vișine.

Felurile plăcinte, în deosebi cele înfoiate și gătite cu miere (baclava) sau cu brânză (ciurechiu), erau aduse în sahan sau sinii și purtate de slugi pe tablale. În special prăjiturile, între care primul loc îl ocupa halvaua, celebră în bucătăria orientală cu ingrediente, colorii (albă, cenușie, negricioasă și roșie) și forme variate.

Ori-ce masă se încheia cu pilaful, care era nelipsit și revenia în toate zilele (ca macarónele la Italiani și pudingul la Englezi), cu iaurt și cu pome, mai ales struguri, smochine și pepeni.

Ordinea mâncărilor, gătite de bucătari greci sau țigani, era cea următoare: supă, tocană, friptură, legume, compot și pilaf.

La Curte și la boieri (ca abluțiunea religioasă la Turci) se obișnuia, înainte și după masă, a se da mosafirilor de spălat mâinile: o slugă ținându-le lighianul, basin de argint sau de cositor, și alta turnându-le din ibric, vas de același metal, după care se ștergea cu peșchirul sau náframa. Slugile domnesci care purtau grijă de aceste ser-

viciî, se numiaŭ mataragiŭ, ibrictar și peșchirigiŭ.

§ 88. BĂUTURILE.— Dintre băuturi, afară de vin și de rachiŭ (mai ales cel dres cu anason saŭ pe cursă), boierii obișnuiaŭ în timpul verii șerbet, un fel de limonadă cu diferite esențe și mirodenii. La Curte era un slujbaș special, șerbegiul, care prepara odată cu șerbetul diferite compoturi și dulceturi (cele de pome se numiaŭ peltea, iar cele de chitră tertia).

Poporul de jos bea iarna salep, vegetal rășinos fiert cu miere saŭ apă, apoi buză, un fel de de bragă și în fine balbaș saŭ mied.

Dar băutura cea mai obișnuită pentru toate clasele, sexele și vîrstele, era cafeua, deliciul Orientului întreg, care se bea dimineața, după masă și de zece ori în timpul zilei; dar fără zahăr (înlocuit la vizite cu dulceața). Ea se oferia fierbinte, în ceșculețe de porțelan saŭ filigene puse, ca să nu-și ardă degetele, în alte cesci numite zarfuri, mici suporturi de aramă saŭ de argint și lucrate une-ori în filigran (cele destinate lui Vodă erau împodobite cu diamante).

Cafeua era încă necunoscută în Moldova la începutul sec. XVI și cronicarul Neculce ne a transmis în această privință o anecdotă foarte picantă: „După ce aŭ luat Bogdan-Vodă Domnia, aŭ și trimis pre Tăutul Logofetului sol la Turci. Când aŭ închinat țara la Turci, așa vorbesc omeni, că l'aŭ pus Vezirul de aŭ ședut înaintea Vezirului pre măcat. Și n'aŭ fost avînd mestii la nădragi, că trăgîndu-i ciobotele numai cu colțunii aŭ fost încălțat. Și dîndu-i cafe, nu scia cum o va bea; și aŭ început a închinare să trăiască Impăratul și Vezirul; și închinînd, aŭ sorbit felegenu ca altă băutură“.

În epoca fanariotă, un slujbaş atașat Domnului, și numit Vel-Cafegiū sau Cafegi-bașa, primea ca venit o dare anuală de la fie-care cafenea sau tahmis, local unde se măcina și se ardea caféua.

Cap. III: Sociabilitatea

§ 89. FUMATUL. — Inseparabil de caféua era ciubucul sau luléua turcască compusă dintr'o țevă lungă de 7—8 picioare, din lemn de cea mai bună calitate (antep, iasomie, nuc, trandafir), și terminată la gură cu o imamea, acoperită cu o giuvanea și păstrată în califurī; imaméua era o bucată de chihlibar sau de mărgén, substanțe de care nu se prinde murdăria.

Mai complicat era ciubucul persienesc sau narghiléua: un borcan de sticlă ca o pară cu fundul lat umplut două treimi cu apă și comunicând cu un borcănaș de tutun, iar în partea-î gólă cu o lulea elastică de piele în serpentină (numită „marpiciū“), având o gură de chihlibar. La fie-care aspirațiune, fumul se cobora în partea gólă a borcanului și prin apă se întorcea apoi până la gură, provocând o clocotire a lichidului.

De aci expresiunea consacrată „a bea tutun“, care din turcesce a trecut asemenea în limba neo-grécă și în cea albaneză.

Tutunul, originar din Equator, s'a introdus în Turcia la începutul sec. XVII (1605) și de la Turci trecu la Persani, cum arată întrebuințarea narghilelii (descrisă deja în 1633 de Olearius care o văduse în Persia). Marea răspândire a plantei printre popoarele asiatice, sprijinită de pornirea

lor pentru substanțele narcotice, e posterioară descoperirii Americii¹⁾.

Tutunul se purta în săculețe de mătase numite chisele și se vindea în pachete sau boccele²⁾.

Ciubucul a jucat un rol însemnat în societatea din acel timp. Nu numai Curtea, ci și fiecare casă boierescă avea câte un ciubucciū (la Curte și un narghelegiū), care purta grijă de curățenia ciubucelor și le prezenta mosafirilor: fie-care salon conținea un mare număr dispuse în mod vertical într'un dulap de sticlă cu tăblițe crestate.

La vizite, se oferia întâi ciubucul, apoi dulceta (prezentată în chisele și conservată în gavanose) și cafeua: ciubucul și cafeua (ambele cu caimac) constituind atunci fondul politetei și ospitalității.

Așezați pe divan, stăpânul casei și oșpeții săi își făceau tabietul adică fie-care dintr'înșii, în atitudinea comodă a orientalului, se îmbăta cu fumul parfumat al narghilelei și 'și sorbia picătură cu picătură filigénul de cafea: un fel de far-niente particular orientalului, starea de beatitudine a osmanliului, când corpul părea că-și pierduse mobilitatea-i și când viața însăși se trăda numai prin sorbire, la intervale egale, a fumului din ciubuc. După masă, cu imaméua de chihlibar în gură, adormia cu toți pe divan „ca prunci cu sfircul țitei“.

Acastă îmbetare a minții, într'un grad și mai

¹⁾ Numele chinez, japonez, indian, persan etc. al Nicotianei reproduc cu puține modificări numele americane *petum* și *tabak* (ar. duhan înseamnă la adică „fum“). De Candolle, *L'origine des plantes cultivées*, p. 114 și urm.

²⁾ Până astăzi s'au conservat unii termeni privitori la fabricarea tutunului: lucrătorul care îl taie mărunt se numește „căgiu“, mașina de care se servă „havan“, sucitura din fol de tutun „ciulea“ etc.

înalt, se obținea prin unele electuare familiare Orientului, în primul rând cu afionul său opiul, pentru care musulmanii aŭ o mare pasiune și care se bea spre a provoca preținse senzațiuni voluptoŭse și visiuni nălucitoare ¹⁾).

Turcul numesce vinul, caféua, afionul și tutunul „cele 4 colóne ale cortului voluptății“ : sorbind primele două, el cade într'un fel de reverie delicióasă, așa-ŭsul *chef* său stare de quietism oriental, în opozițiune ca starea posomorită și mărióasă a tiriachiului, a băutorului pasionat de vin și de afion, căruia revenia buna dispozițiune odată cu primele filigene de cafea.

§ 90. PARFUMURILE. — La acestea se adaogă parfumurile și mirodeniile atât de prețuite în Orient: moscul, chihlibarul, apa de trandafir ce se turna pe mâinile mesenilor după fie-care fel de bucate; dar mai ales odagaciul, parfumul oriental prin excelență: lemn închis cu fire gălbuș și îmbibat de rășină și de elemente oleioŭse, cu care se parfumaș filigenele și lulelele ciubucelor, dându-le un miros aromatic fôrte plăcut și pătrundător, asemenea și barba. La plecare, servitorul (care la Curte purta numele special de buhurdan-giŭ) presenta mosafirilor buhurdanul său cățuia din care se exala fumul de odagaciŭ și acestă aducere de parfumuri era un semn de congediŭ ²⁾).

¹⁾ Cf. Hammer XVI, 64—65: Les teriaki ou mangeurs d'opium... des hommes pâles, amaigris, à la marche indécise et chancelante, au cou roide, aux yeux éteints... les plus robustes avalent, avec un verre d'eau fraîche, quatre pilules de la grosseur d'une olive. En moins d'une heure ils subissent l'influence de l'opium et sont en proie à une sorte d'ivresse, ou, pour mieux dire, d'extase qui persuade à chacun que les désirs les plus extravagants de son imagination se sont réalisés...

²⁾ Cantemir, *Moldova*, 54: Haec posteaquam secundum solennem ordinem disposita esse kiehaja resciverit, suffitum adferri; et principem suffumigare jubet, quod apud Turcas discessus et valedictionis signum est.

§ 91. VISITE ȘI DISTRAȚIUNI. — Visitele și sindrofiile erau aproape unicele distraȚiuni în monotonia aceluï traiu. Boierul, venit în vizită călare, era descălțat de o slugă, care îi înlocuia cizmele roșii de drum cu pantofi galbeni. Când intra în salon, toți se ridicau în picioare și rămneau astfel până ce se aședau pe divan, înaintea căruia visitorul își lăsase papucii în rindul celorlalți. Immediat slugile aduceau mosafrului dulceta într'o farfuriora de argint ciselat și apă într'un bocal, după care veniau ciubucul și cafeua.

Același lucru se repeta în haremul cocónelor carl, în timpul conversațiunii, se jucau într'una cu nisce mătăni scumpe ¹⁾.

Coranul interdice ori-ce fel de jocuri, în special cele de hasard: „cel ce joca în șah și în dame e tot atât de necurat ca cel ce 'și móie mâinile în sânge de porc“. Dar asemenea interdicerei arbitrare n'au fost nici odată riguros observate de musulmanii, la carl jocurile în șah (șatrang) și în trictrac (tavle sau șes-beș) precum și în zarl (cu terminii speciali dubara și epiec), au fost destul de răspândite în orașe ²⁾ și de la ei au trecut și la noi, odată cu diferitele varietăți ale jocului în cărți (ca ghiordum, otuzbir) și cu terminologia lor specială: berlic, coz, fursant, mertepea, rutea...

¹⁾ Prințul de Ligne în 1788: Les boyardes ont sans cesse à la main, ainsi que les sultanes, une espèce de chapelet de diamants, de perles, du corail, de lapis-lazuli, d'agate ou d'un bois de rose rare qui leur sert de maintien, comme l'éventail chez nos femmes.

²⁾ D'Ohsson IV, 399: Les Turcs ne connaissent ni le jeu d'exercices ni celui des cartes, plusieurs cependant jouent aux échecs...

Boué II, 144: On joue dans les villes aux dés (*zar*), aux échecs (*chatrandi*), au trictrac (*tavli*); divers jeux de cartes comme le taroc, le jeu de préférence, et des jeux de hasard, tel que le trente-un (*otouz bir*)...